УДК 392:273.2(476.5)

СТАРАВЕРЫ ПАЎДНЁВА-УСХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ: ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І СУЧАСНЫ СТАН ДАСЛЕДАВАННЯЎ

канд. гіст. навук, дац. У.Я. АЎСЕЙЧЫК
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Разгледжана гістарыяграфія і сучасны стан даследаванняў па гісторыі і культуры стравераў Паўднёва-Усходняй Беларусі. Вылучаны тры асноўныя этапы ў гістарыяграфіі пазначанай праблематыкі: сярэдзіна XVIII – пачатак XX ст.; 1920 – 1980-я гг.; 1990 – 2000-я гг. Дадзена характарыстыка метадам даследаванняў, раскрыта значэнне работ, вызначаны іх уклад у вывучэнне гісторыі і культуры старавераў рэгіёна. Прыходзім да высновы, што нягледзячы на даволі значны аб'ём праведзеных даследаванняў, да нашага часу не распрацаванымі застаўся шэраг важных пытанняў. Даволі фрагментарна даследаваны працэсы рассялення старавераў на тэрыторыі Паўднёва-Усходняй Беларусі, не прасочаны іх дэмаграфічныя працэсы ў XIX – пачатку XXI ст. Толькі павярхоўна вывучаны асаблівасці традыцыйнай культуры староверскага насельніцтва. Не даследаваны этнакультурныя працэсы ў старавераў рэгіёна ў XX – пачатку XXI ст.

Ключавыя словы: *гістарыяграфія, стараверы, этнічныя групы, Паўднёва-Усходняя Беларусь, гістарычная навука, этналогія і этнаграфія Беларусі, народная культура.*

Уводзіны. Тэрыторыя Паўднёва-Усходняй Беларусі з'яўляецца адным з важнейшых гістарычных цэнтраў стараверства ва Усходняй Еўропе. Стараверы апынуліся на гэтых землях у выніку расколу ў Рускай праваслаўнай царкве, які адбыўся ў сярэдзіне XVII ст. Значная частка насельніцтва, якая не прыняла царкоўную рэформу патрыярха Нікана, была вымушана эміграваць за межы Расіі. Адным з месцаў кампактнага пражывання перасяленцаў становяцца паўднёва-ўсходнія землі Беларусі. Першыя стараверы пасяляюцца тут яшчэ ў другой палове XVII ст., заснаваўшы мястэчка Ветку, якое ў наступным стала адным з важнейшых духоўных, эканамічных і мастацкіх цэнтраў усяго стараверства. За працяглы перыяд пражывання на беларускіх землях стараверы сфарміравалі ўнікальную культуру, папоўнілі скарбонку культурнай спадчыны беларусаў.

Мэта работы – прааналізаваць даследаванні, прысвечаныя гісторыі і культуры рускіх старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі. Артыкул з'яўляецца працягам публікацый аўтара па гістарыяграфіі стараверства на беларускіх землях (ужо была падрыхтавана праца па гісторыі вывучэння старавераў паўночнай Беларусі [1]).

У беларускай і замежнай гуманітарыстыцы прадпрымаліся спробы гістарыяграфічнага аналізу прац, прысвечаных староверам рэгіёна. У навуковай літаратуры па гэтым пытанні існуе некалькі публікацый. Так, характарыстыку асноўных крыніц па староверах Беларусі прадставіў А.А. Гарбацкі ў сваіх манаграфіях [2; 3] і спецыяльных даследаваннях «Вывучэнне гісторыі стараабрадніцтва на Беларусі» [4] і «Гісторыя стараабрадніцтва: вынікі крыніцазнаўчага вывучэння» (у 3 частках) [5]. Аналіз прац па гісторыі старавераў Веткі правяла расійская даследчыца В.М. Качэргіна ў асобным раздзеле манаграфіі «Стародубье и Ветка в истории русского старообрядчества (1760 – 1920 гг.): демографическое развитие старообрядческих общин, предпринимательство, духовная жизнь, культура» (2011) [6]. Шэраг даследаванняў 1990 – 2000-х гг., прысвечаных староверам БССР у 1920-я гг., прааналізаваў К.А. Латышаў [7]. Спробу вылучэння этапаў і аналізу метадалогіі даследаванняў стараверства ў Беларусі і суседніх краінах прадпрыняў А.С. Цмыг [8]. Аднак артыкул аказаўся вельмі павярхоўным. У ім не прааналізавана значная колькасць даследаванняў па гісторыі і культуры старавераў Беларусі. А што датычыцца аналізу фальклорных і этнаграфічных даследаванняў старавераў Беларусі, то ў працы ён зусім сціплы: не разгледжана большасць этнаграфічных і фалькларыстычных даследаванняў па азначанай тэме. Такім чынам, у айчыннай і замежнай гуманітарыстыцы адсутнічае комплекснае і ўсебаковае даследаванне гістарыяграфіі стараверства на паўднёва-ўсходніх землях Беларусі. Дадзеная праца скіравана на выпраўленне гэтай сітуацыі.

Асноўная частка. У вывучэнні гісторыі і культуры старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі можна вылучыць тры этапы. Першы з іх ахоплівае перыяд з сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XX ст. Другі этап датычыцца савецкай гістарыяграфіі і займае прамежак 1920 – 1980-х гг. Трэці этап (1990 – 2000-я гг.) ахоплівае сучасную постсавецкую гістарыяграфію.

Працы сярэдзіны XVIII – пачатку XX ст. Цікавасць да гісторыі і культуры старавераў рэгіёна праявілася ўжо ў сярэдзіне XVIII ст. Адным з першых, хто звярнуўся да гэтай праблематыкі, быў староверскі гісторык і пісьменнік Іван Аляксееў. У сваёй працы «История о бегствующем священстве» (1755) ён разгледзеў раннюю гісторыю важнейшага цэнтра старавераў рэгіёна – мястэчка Веткі. Нягледзячы на палемічны характар, праца ўтрымлівае карысныя звесткі па ранняй гісторыі стараверства ў рэгіёне [9].

Ужо ў канцы XVIII ст. даследаванні стараверства ініцыяваліся і з боку праваслаўнай царквы. Да работ такога плану належыць кніга А.І. Жураўлёва (А. Іаанава) «Полное историческое известие о старообрядцах, их учении, делах и разгласиях, собранное из потаенных старообрядческих преданий, записок и писем» (1794). У 1795 г. праца была перавыдадзена ў 4 частках пад назвай «Полное историческое известие о древних стригольниках и новых раскольниках, так называемых старообрядцах, о их учении, делах и разгласиях, собранное из потаенных старообрядческих преданий, записок и писем» [10]. У трэцяй частцы кнігі ўтрымліваецца шмат інфармацыі па гісторыі старавераў Веткі ў XVIII ст. Аўтар таксама звярнуў увагу на асаблівасці веравучэння і культу веткаўскіх старавераў. У наступным кніга неаднаразова перавыдавалася.

У першай палове XIX ст. не было апублікавана спецыяльных даследаванняў аб старaверах вывучаемага рэгіёна. Толькі ў сярэдзіне стагоддзя быў выдадзены шэраг прац, дзе разглядаліся пытанні гісторыі і культуры старавераў паўднёва-заходняй Беларусі. Іх аўтарамі былі прадстаўнікі праваслаўнай царквы або органаў улады, таму падыходы да выкладання матэрыялаў былі даволі тэндэнцыйнымі і аднабокімі. Нягледзячы на гэта, шэраг прац усё ж змяшчае важныя звесткі па гісторыі і культуры старавераў рэгіёна. Так, у 1855 г. была апублікавана кніга М.В. Без-Карніловіча «Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с присовокуплением и других сведений к ней же относящихся», прысвечаная Віцебскай і Магілёўскай губерням. У ёй разгледжаны прычыны з’яўлення старавераў на паўднёва-ўсходніх землях Беларусі, коратка раскрыта гісторыя Веткі і яе слабод. У працы таксама прадстаўлена сціслая этнаграфічная характарыстыка старавераў Магілёўскай і Віцебскай губерняў [11, с. 237–240]. Некаторая інфармацыя па гісторыі гэтай этнаканфесійнай групы ў Ветцы ў XVIII ст. утрымліваецца ў працы мітрапаліта Макарыя (Булгакава) «Истории русского раскола, известного под именем старообрядства» (1855). Аўтар апісвае гісторыю пасялення старавераў у рэгіёне і станаўлення тут важнейшага цэнтра папоўцаў, дае характарыстыку веравучэнню веткаўскіх старавераў [12, с. 294–306]. Праца ўтрымлівае мала новых даных аб старaверах рэгіёна, паколькі асноўнымі крыніцамі для напісання адпаведных частак сталі ўжо згаданыя працы І. Аляксеева і А.І. Жураўлёва (А. Іаанава). Старавераў Веткі закранаў таксама А.П. Шчапаў пры агульным разглядзе стараверства ў Расіі ў XVII – першай палове XVIII ст. у працы «Русский раскол старообрядчества, рассматриваемый в связи с внутренним состоянием русской церкви и гражданственности в XVII и первой половине XVIII» (1858) [13].

Важную ролю ў даследаванні старавераў рэгіёна адыгралі працы П.І. Мельнікава і А.Р. Вішнякова, якія былі апублікаваныя ў 1860-я гг. Гэтыя даследчыкі пэўны час займалі дзяржаўныя пасады, звязаныя з барацьбой з «расколам». А таму іх працы змяшчаюць шмат важных звестак. Так, у 1864 г. была апублікавана кніга П.І. Мельнікава «Исторические очерки поповщины» [14]. У ёй шмат увагі было прысвечана гісторыі старавераў Веткі і яе слабод. У працы прааналізавана царкоўная гісторыя, дадзена характарыстыка працэсам фарміравання царкоўнай іерархіі ў старавераў-папоўцаў Веткі. А ў 1865 г. у «Весніку Заходняй Расіі» быў надрукаваны артыкул А.Р. Вішнякова (пад псеўданімам А. Вескінскі) «Раскол в западно-русском крае» [15]. Нягледзячы на тое, што ў працы разглядаўся «раскол» ва ўсіх паўночна-заходніх губернях Расіі, былі ў ёй ахарактарызаваны і староверы Магілёўскай губерні. У артыкуле прыведзены статыстычныя даныя, згаданы найбольш важныя цэнтры стараверства ў рэгіёне, дадзена характарыстыка царкоўнай арганізацыі папоўцаў Магілёўскай губерні. Больш падрабязна аўтар спыніўся на вызначэнні ролі Веткі і Лаўрэнцьеўскага манастыра ў жыцці старавераў рэгіёна. Таксама ў працы апісаны іх некаторыя рэлігійныя традыцыі і асаблівасці правядзення сямейных абрадаў.

У 1880-я гг. было апублікавана некалькі абагульняючых прац, у якіх разглядалася гісторыя і культура старавераў Паўднёвага Усходу Беларусі. Так, шэраг гістарычных і этнаграфічных матэрыялаў утрымліваюцца ў III томе «Живописной России» (1882). Даследчык А.Г. Кіркор прадставіў агульную этнаграфічную характарыстыку старавераў Беларусі, у тым ліку і паўднёва-ўсходняй яе часткі [16, с. 284]. Асобна ён спыніўся на характарыстыцы стараверскага насельніцтва мястэчка Веткі. Навуковец раскрыў гісторыю яго заснавання, прывёў асобныя факты з гісторыі мястэчка ў XVIII ст. [16, с. 428].

Вялікі аб’ём даных па старaверах Паўднёва-Усходняй Беларусі быў апублікаваны ў абагульняючым выданні «Опыт описания Могилевской губернии…», надрукаваным пад рэдакцыяй А.С. Дэмбавецкага ў трох кнігах. У першай кнізе (1882) вельмі падрабязна разгледжана гісторыя і культура старавераў Магілёўскай губерні [17, с. 653–678]. Аўтарам апісання з’яўляецца І. Рубаноўскі. У працы вельмі падрабязна асвятляецца ранняя гісторыя старавераў, пачынаючы з перасялення на гэтыя землі і заснавання Веткі са слабодамі і бліжэйшымі населенымі пунктамі. Але прыведзена мала новых матэрыялаў, паколькі асноўныя звесткі для падрыхтоўкі гістарычнай часткі нарыса ўзяты з ужо згаданых прац А.І. Жураўлёва і Макарыя. Таксама ў працы прадстаўлена характарыстыка матэрыяльнай культуры старавераў (жылля, адзення, ежы), гаспадарчых заняткаў (земляробства, гандлю, рамёстваў і промыслаў), апісаны сямейныя абрады (вяселле, радзіны, пахаванне), рэлігійныя традыцыі і ўяўленні. Матэрыялы для апісання былі сабраныя непасрэдна І. Рубаноўскім у рэгіёне ў 1880 – 1881 гг. Даследчык таксама спыніўся на характарыстыцы стараверскіх сагласаў у рэгіёне, апісаў мерапрыемствы ўлад і праваслаўнай царквы па далучэнні старавераў да аднаверства. У працы коратка ахарактарызавана і спецыфіка іх узаемаадносін з мясцовым насельніцтвам.

Істотную ролю ў даследаванні стараверскага насельніцтва ў паўднёва-ўсходняй частцы Беларусі адыграў М.І. Лілееў. Ён апублікаваў шэраг прац па гісторыі і культуры старавераў рэгіёна. Грунтоўным даследаваннем па гісторыі старавераў Веткі і ваколіц з’яўляецца праца «Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII – XVIII вв.» (1895) [18]. На аснове апублікаваных прац і разнастайных крыніц аўтар падрабязна разглядзеў працэс узнікнення стараверскіх пасяленняў у рэгіёне, гісторыю старавераў Веткі, паказаў яе ролю і прааналізаваў сувязі з іншымі цэнтрамі старавераства. Даследчык звярнуў увагу на асаблівасці гаспадарчай і адукацыйнай дзейнасці веткаўскіх манастыроў і скітоў, ахарактарызаваў царкоўную арганізацыю папоўцаў. Ён таксама апублікаваў шэраг прац, прысвечаных крыніцам па гісторыі старавераў рэгіёна Веткі і Старадуб’я. Так, у 1880 г. была выдадзена кніга «Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии» [19], а ў 1893 г. – «Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII – XVIII вв.» [20].

У этнаграфічным даследаванні старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. істотнае месца належыць Е.Р. Раманаву. У гэты перыяд даследчык апублікаваў шэраг прац, дзе разглядзеў культурную спадчыну мясцовых старавераў. У выпусках «Беларускага зборніка» ён змясціў шэраг тэкстаў іх вуснай народнай творчасці, пераважна, духоўных вершаў. Так, у першым томе былі надрукаваны некалькі духоўных вершаў, запісаныя ў Магілёўскай губерні [21, с. 369–372]. У пятым выпуску «Беларускага зборніка» Е.Р. Раманаў таксама апублікаваў духоўныя вершы старавераў, выдзеліўшы іх у асобны раздзел [22, с. 438–443]. Шэраг духоўных вершаў ён апублікаваў і ў артыкуле «З стараверскай літаратуры» [23], якi быў надрукаваны ў «Магілёўскай старыне» (1901). У трэцім выпуску «Магілёўскай старыны», які выдаваўся пад рэдакцыяй Е.Р. Раманава, быў апублікаваны артыкул П. Гаручкі «Материалы для истории раскола старообрядчества в Могилевской губернии конца XVIII-го – и начала XIX столетий» [24]. Выкарыстаўшы значны аб’ём архіўных даных, аўтар прадставіў нарыс царкоўнага жыцця старавераў губерні ў гэты перыяд.

Значнай этнаграфічнай працай аб старaверах Веткі і ваколіц з’яўляецца даследаванне І.С. Абрамава «Старообрядцы на Ветке: (Этнографический очерк)» (1907) [25]. Як адзначаў сам даследчык, летам 1907 г. яму давялося некаторы час пражыць сярод старавераў у мястэчку Ветка. На аснове матэрыялаў, зафіксаваных у гэты час, і пабудавана праца. Яна складаецца з дзвюх частак. У першай разгледжана гісторыя старавераў у Ветцы і прыведзена апісанне іх побыту, абраднасці і гаспадаркі. Пачынае свой нарыс І.С. Абрамаў з разгляду гістарычных падзей старавераў у Ветцы, пераважна ў XVIII ст. Аўтар таксама прыводзіць апісанне мястэчка, спыняючыся на характарыстыцы стараверскіх сядзіб і інтэр’еры хат, характарызуе адзенне старавераў, іх гаспадарчую дзейнасць. У працы апісваюцца каляндарныя традыцыі, вясельная абраднасць, культаваю сфера, ахарактарызаваны мясцовыя гаворкі. Другую частку нарыса складаюць тэксты песень і духоўных вершаў старавераў Веткі.

На пачатку XX ст. быў апублікаваны шэраг абагульняючых гістарычна-этнаграфічных прац, у якіх разглядаліся гісторыя і культура старавераў рэгіёна. Так, у 1900 г. пабачыла свет кніга Л. Вінаградава «Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900». У асобным раздзеле («Перасяленне стараабрадцаў») аўтар раскрывае гісторыю пасялення і станаўлення стараверскай супольнасці ў Гомелі і ваколіцах у першай палове XVIII ст. [26, с. 24–25]. А ў кнізе «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества» (1905) [27] разгледжана гісторыя старавераў Магілёўскай губерні і прыведзена агульная характарыстыка асаблівасцей іх культуры. Апісанне побыту і культуры гэтай этнаканфесійнай групы належыць М. Доўнар-Запольскаму і Д. Шэндэрыку. У працы прыведзена апісанне сядзіб, жылля, інтэр’ера стараверскай хаты, адзення і традыцый харчавання, пералічаны гаспадарчыя заняткі, ахарактарызаваны вясельныя традыцыі. Таксама вылучаны асаблівасці іх рассялення ў межах Магілёўскай губерні, ахарактарызавана гістарычнае мінулае Веткі і ваколіц у XVIII ст. Як вынікае з іх аналізу, усе матэрыялы, якія ў главе датычацца старавераў Магілёўскай губерні, прыведзены з ужо згаданага выдання «Опыт описания Могилевской губернии…» [17].

Вывучэнне стараверскага насельніцтва рэгіёна ў 1920 – 1980-х гг. У айчыннай гістарычнай навуцы 1920 – пачатку 1930-х гг. было апублікавана некалькі даследаванняў, прысвечаных старaверам Паўднёва-Усходняй Беларусі. У гэты перыяд на беларускіх землях значна актывізаваўся краязнаўчы рух. З 1925 г. пачынае выдавацца часопіс «Наш край», на старонках якога быў апублікаваны шэраг краязнаўча-этнаграфічных прац аб старaверах Паўднёва-Усходняй Беларусі. Так, у 1929 г. быў надрукаваны артыкул М.І. Саламыкіна «Дарожныя нататкі. Веткаўскі раён, Гомельшчына» [28]. У час падарожжа ў Ветку і ваколіцы аўтар пакінуў апісанне мясцовай стараверскай архітэктуры (дамы, храмы, гаспадарчыя пабудовы), ахарактарызаваў традыцыі напісання ікон (у тым ліку і тэхналагічныя аспекты працы). Артыкул змяшчае таксама кароткі экскурс у раннюю гісторыю Веткі. У наступным 1930 г. у гэтым часопісе быў апублікаваны артыкул Ю. Кармянскага «30 дзён на дынамічным перапісу. (Чачэрскі раён)» [29], дзе прыведзена кароткае апісанне старавераў в. Покаць Чачэрскага раёна: побыт, гаспадарка, асаблівасці мовы, спецыфіка ўзаемаадносін з мясцовым беларускім насельніцтвам.

У міжваенны перыяд да гісторыі старавераства на беларускіх землях звяруўся М.М. Нікольскі, які займаўся вывучэннем праблем рэлігіі і царквы. У 1931 г. была апублікавана яго кніга «Гісторыя рускай царквы» [30]. Разглядаючы агульную гісторыю стараверскай царквы, аўтар звярнуў увагу і на старавераў Веткі і яе ваколіц. У працы разгледжана ранняя гісторыя Веткі XVIII ст., прааналізаваны асаблівасці царкоўнай арганізацыі веткаўскіх папоўцаў. Праца не ўтрымлівае якіх-небудзь новых звестак і носіць абагульняючы характар. Акрамя таго, дамінаванне марксісцкай метадалогіі ў даследаванні не дазволіла М.М. Нікольскаму аб’ектыўна ахарактарызаваць стараверскую царкву на беларускіх землях.

У пасляваенны перыяд важным накірункам становіцца лінгвістычнае даследаванне. Істотнае значэнне ў вывучэнні лексікі стараверaў Паўднёва-Усходняй Беларусі займаюць працы А.Ф. Манаенкавай. Аб'ектам вывучэння даследчыцы сталі гаворкі рускіх стараверaў Веткаўскага і Добрушскага раёнаў Гомельскай вобласці. У 1974 г. ёй была абаронена доктарская дысертацыя «Язык Ветки» [31]. А.Ф. Манаенкава таксама падрыхтавала шэраг грунтоўных публікацый па гэтай праблематыцы: «Лексика русских говоров Белоруссии» (1973) [32], «Русско-белорусские языковые отношения (На материале русских говоров Ветки)» (1978) [33], «Словарь русских говоров Белоруссии: Ветковский и Добрушский районы Гомельской области» (1989) [34]. Пад навуковым кіраўніцтвам А.Ф. Манаенкавай была падрыхтавана кандыдацкая дысертацыя А.А. Акуленка «Белорусское воздействие на островные русские говоры (на материале наименований одежды в русских говорах Жлобинского района Гомельской области)» (Мінск, 1996) [35]. Асновай для працы сталі матэрыялы палявых даследаванняў, праведзеных у 1974–1985 гг. на тэрыторыі Жлобінскага раёна. Важнымі з'яўляюцца высновы даслечыцы аб уплыве беларускага асяроддзя на лексіку і матэрыяльную культуру стараверaў рэгіёна.

Актуальным накірункам у вывучэнні культурнай спадчыны стараверaў паўднёва-ўсходняй часткі Беларусі ў 1970 – 1980-я гг. сталі археаграфічныя даследаванні. Пад кіраўніцтвам І.В. Паздзеевай супрацоўнікамі Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта быў праведзены шэраг археаграфічных экспедыцый у рэгіёне. З 1970 па 1981 гг. супрацоўнікамі МДУ ажыццяўляліся комплексныя экспедыцыі ў былыя Веткаўска-Старадубскія слабоды. Вынікамі археаграфічных пошукаў стала фарміраванне Веткаўска-Старадубскага тэрытарыяльнага кніжнага збору, які налічвае вялікі аб'ём помнікаў, а таксама матэрыялы, якія характарызуюць выяўленчае мастацтва, фальклор, асаблівасці гаворкі, музычную культуру мясцовага старaверскага насельніцтва [36, с. 170]. На аснове матэрыялаў, сабраных у ходзе гэтых экспедыцый, быў падрыхтаваны шэраг публікацый, прысвечаных кніжнай культуры, мастацтву, мове і народнай культуры стараверaў рэгіёна [37–45].

У міжваенны перыяд у беларускай этнаграфіі не было спецыяльных даследаванняў аб стараверах Паўднёва-Усходняй Беларусі. Толькі рэдкія публікацыі змяшчалі інфармацыю аб гэтай этнаканфесійнай групе. У канцы 1980-х гг. была выдадзена энцыклапедыя «Этнаграфія Беларусі» (1989), у якой шэраг матэрыялаў адносіцца да стараверaў Паўднёва-Усходняй Беларусі. Даследчык П.У. Церашковіч у артыкуле «Стараверы» [46] прывёў аб іх гістарычную даведку, прадставіў кароткую дэмаграічную характарыстыку, вылучыў некаторыя асаблівасці матэрыяльнай культуры. Характарыстыку традыцый разьбы па дрэве веткаўскіх майстроў знаходзім у асобным артыкуле Я.М. Сахуты «Веткаўская разьба» [47]. А ў артыкуле «Веткаўскі дзяржаўны музей народнай творчасці» (аўтар – Г.Р. Нячаева) даецца апісанне калекцый музея, які змяшчае шмат экспанатаў матэрыяльнай культуры мясцовых стараверaў [48].

Гістарыяграфія аб стараверах у 1990 – 2000-х гг. З 1990-х гадоў у беларускай гуманітарыстыцы пачынаецца новы этап. У гэты перыяд значна ўзрастае цікавасць да гістарычнай і культурнай спадчыны этнічных груп, якія насяляюць Беларусь. У 1990–2000-я гг. значна актывізаваліся даследаванні, прысвечаныя стараверам. Ужо ў пачатку 1990-х гг. было апублікавана першае манаграфічнае даследаванне па гэтай праблематыцы – праца Т.П. Кароткай, К.С. Пракошынай і Г.А. Чуднікавай «Старообрядчество в Беларуси» (1992) [49]. Манаграфія стала вынікам палявых даследаванняў аўтараў, праведзеных яшчэ ў 1984–1987 гг. Праца не прэтэндуе на паўнату і вычарпальнасць. У ёй пераважна разглядаюцца змены, якія адбыліся ў рэлігійным жыцці стараверaў Беларусі ў 1950 – 1980-х гг., а таксама характарызуецца стан старaверскіх абшчын на канец 1980-х гг. У кнізе таксама сцісла разгледжана гісторыя стараверaў Веткі і яе акругі.

У 1995 г. у часопісе «Беларуская мінуўшчына» быў надрукаваны навукова-папулярны артыкул Х. Бейлькіна «Веткаўскія раскольнікі» [50]. У ім разгледжаны асноўныя гістарычныя падзеі з жыцця стараверaў Веткі, ахарактарызаваны асаблівасці іх мастацтва і кнігапісання.

Шэраг звестак і матэрыялаў аб стараверах Паўднёва-Усходняй Беларусі змяшчае калектыўная манаграфія «Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)», апублікаваная ў 1998 г. [51]. Даследаванні старaверскай супольнасці на беларускіх землях ў гэты перыяд прадставілі А.М. Філатава і В.В. Грыгор'ева. Прававое становішча стараверaў Паўднёва-Усходняй Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. ахарактарызавала А.М. Філатава. В.В. Грыгор'ева разгледзела асаблівасці іх рассялення ў рэгіёне ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Найбольш важным даследаваннем канца 1990-х гг. па гісторыі стараверaў на беларускіх землях стала манаграфія А.А. Гарбацкага «Стараабраднiцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст.» (1999) [2]. Асновай для працы стаў шырокі комплекс апублікаваных і архіўных крыніц. У манаграфіі вылучаны рэгіёны кампактнага пражывання стараверaў у Паўднёва-Усходняй Беларусі, ахарактарызаваны гістарычныя падзеі ў канцы XVII – XVIII стст. (у першую чаргу, Веткі і ваколіц), прааналізавана іх прававое становішча ў XIX – пачатку XX ст. У працы таксама прыведзены звесткі аб эканамічным становішчы стараверaў рэгіёна ў XIX – пачатку XX ст., змешчаны дэмаграфічныя і статыстычныя даныя. Даследчык таксама ахарактарызаваў гаспадарчую дзейнасць стараверaў рэгіёна, апісаў некаторыя асаблівасці народнага дойлідства (культавых пабудоў, жылля, гаспадарчых пабудоў), адзення, вясельнай абраднасці. Пры характарыстыцы

традыцыйнага вяселля А.А. Гарбацкі выкарыстаў сабраныя ім палявыя фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы, зафіксаваныя на Гомельшчыне. Іншая манаграфія даследчыка «Стараабрадніцтва на беларускіх землях» (2004) [3] амаль не адрозніваецца ад папярэдняй і фактычна з'яўляецца яе перакладам на рускую мову.

Важнай вехай у вывучэнні старавераў Беларусі стала правядзенне канферэнцыі «Стараабрадніцтва як гісторыка-культурны феномен» (г. Гомель, 2003 г.). Вялікі аб'ём даследаванняў, прадстаўленых удзельнікамі, быў прысвечаны пытанням гісторыі і культуры гэтай этнаканфесійнай супольнасці на тэрыторыі Паўднёва-Усходняй Беларусі. Так, Г.А. Аляксейчанка разгледзеў гістарыяграфію аб старaверах у навуковай спадчыне Е.Р. Раманава [52, с. 13–17]. Прававое становішча старавераў Магілёўскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. атрымала асвятленне ў артыкуле Т.У. Апіок [52, с. 22–25]. Роля Н.П. Румянцава ў жыцці гомельскіх старавераў прасочана ў працах К.А. Біруковіч [52, с. 25–28], А.Л. Кіштымава [52, с. 111–118], Ю.А. Лабынцава і Л.Л. Шчавінскай [52, с. 142–147]. Гаспадарчая і культурная дзейнасць староверскіх манастыроў рэгіёна ахарактарызавана ў артыкулах Г.В. Кузьміч [52, с. 139–142], М.В. Качэргінай і А.М. Дубраўскага [52, с. 71–74, с. 131–136]. Даследчыца А.І. Зелянкова на аснове матэрыялаў апытання прадставіла характарыстыку староверскай супольнасці в. Крупец Добрушскага раёна [52, с. 85–87]. У даследаванні В.І. Коваля разгледжаны асаблівасці лексікі веткаўскіх старавераў [52, с. 122–125]. Пытанні ўзроўню адукацыі староверскага насельніцтва Веткаўшчыны ў канцы XIX – першай палове XX ст. разгледзела С.І. Лявонцьева [52, с. 150–156]. Помнікі мастацкай і пісьмовай культуры старавераў Веткаўшчыны даследаваны Л.М. Мазейка [52, с. 177–180], В.І. Галко [52, с. 43–47], Г.Р. Нячаевай [52, с. 203–211]. Унутрыпалітычную сітуацыю ў Рэчы Паспалітай у сувязі з «выгнанкай» старавераў з Веткі ў 1735 г. ахарактарызаваў А.У. Мацук [52, с. 184–187]. Асаблівасці вуснай народнай творчасці старавераў Усходняга Палесся вызначыла С.Я. Нікіціна [52, с. 215–222]. Пытанні староверскай архітэктурнай спадчыны ў Гомелі разгледзелі Т.Ф. Літвінава [52, с. 156–161], А.В. Скідан [52, с. 258–260]. У артыкуле С.А. Пасталоўскага прадстаўлена характарыстыка гэтай этнаканфесійнай групы на Гомельшчыне ў 1920 – 1930-я гг. [52, с. 233–235]. Асаблівасці ўзаемаадносін старавераў з савецкай уладай на Гомельшчыне ў 1920-я гг. вылучыў М.І. Старавойтаў [52, с. 260–263]. А.Р. Яшчанка дала кароткую характарыстыку гарадскому староверскаму насельніцтву Магілёўскай губерні ў другой палове XIX – пачатку XX ст. [52, с. 299–300].

У апошнія дзесяцігоддзі значна пашыраецца кола навуковых накірункаў у вывучэнні старaверства на беларускіх землях. Адным з іх стала даследаванне традыцыйнай культуры гэтай спецыфічнай этнаканфесійнай групы. Этнаграфічным вывучэннем старавераў усходняй Беларусі ў гэты перыяд займаецца Т.І. Хурсан. Шэраг яе прац былі прысвечаны характарыстыцы традыцыйнай культуры старавераў рэгіёна. Так, апісанне вясельнай, радзіннай і пахавальнай абраднасці на аснове матэрыялаў палявых даследаванняў прадстаўлена ў артыкулах «Асаблівасці сямейных традыцый стараабраднікаў Усходняй Беларусі» [53] і «Вясельны абрад стараабраднікаў Беларускага Падняпроўя» [54]. Рэлігійныя традыцыі старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі былі разгледжаны ў працах «Рэлігійная культура стараабраднікаў Усходняй Беларусі» [55] і «Рэлігійная дзейнасць стараабраднікаў Усходняй Беларусі ў XX стагоддзі» [56]. Асаблівасці матэрыяльнай культуры старавераў рэгіёна былі ахарактарызаваны ў артыкулах «Рассяленне і заняткі стараабраднікаў на тэрыторыі Усходняй Беларусі» [57] і «Асаблівасці традыцыйнай матэрыяльнай культуры стараабраднікаў Беларускага Падняпроўя» [58].

Даследчыцай Т.І. Хурсан у 2020 г. была апублікавана навукова-папулярная кніга «Стараабраднікі Беларусі: мінулае і сучаснасць» [59]. Выданне сваёй назвай хоць і датычыцца ўсіх старавераў Беларусі, але ў ім апісваюцца пераважна староверы паўднёва-ўсходняй яе часткі (і, перш за ўсё, Бабруйшчыны). Так, першая глава працы прысвечана разгляду асаблівасцей рассялення старавераў на Беларусі. Але ў ёй у асноўным прадстаўлены ўжо раней апублікаваныя іншымі аўтарамі даныя аб этапах засялення беларускіх земляў староверамі. Глава таксама змяшчае дэмаграфічныя звесткі аб іх колькасці ў другой палове XIX – пачатку XX ст. у адпаведнасці з адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам на той час. Прадстаўленыя даныя даволі адрывістыя і несістэмныя. Толькі дэмаграфічная характарыстыка прадстаўлена больш сістэмна. У другой главе прыводзяцца асобныя падзеі з гісторыі староверскай царквы на Беларусі ў XX – пачатку XXI ст. Аднак поўнай карціны аб яе гісторыі ў гэты перыяд выданне не змяшчае. Наступная глава прысвечана разгляду культурных традыцый старавераў. Асноўны змест яе складаюць матэрыялы з ужо згаданых вышэй артыкулаў даследчыцы і датычацца амаль выключна старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі.

Да пытанняў традыцыйнай культуры старавераў звярталася Г.І. Каспяровіч. У асобным раздзеле навукова-папулярнай кнігі «Кто живет в Беларуси» (2012) [60] даследчыца ахарактарызавала асаблівасці рассялення, матэрыяльнай культуры (гаспадарчыя заняткі, планіроўка паселішчаў, народная кулінарыя, традыцыйнае адзенне) і сямейнай абраднасці старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі. А ў іншай сваёй працы яна разгледзела асаблівасці іх гаспадарчай дзейнасці [61].

У 2000-я гг. павялічваецца колькасць мастацтвазнаўчых публікацый, прысвечаных староверам рэгіёна. Уплыў старавераў на беларускі народны тэкстыль прааналізаваны ў даследаваннях В.А. Лабачэўскай [62–63]. Вывучэннем мастацкай культуры веткаўскіх старавераў займаюцца С.І. Лявонцьева і Г.Р. Нячаева. Даследчыца С.І. Лявонцьева вывучае мастацкае афармленне рукапісных кніг старавераў [64–68, 70], а Г.Р. Нячаева даследуе іканапісную традыцыю веткаўскіх старавераў [69–70].

У гэты перыяд пашыраюцца і гістарычныя даследаванні стараверскай супольнасці. Вывучэннем гісторыі старавераў усходняй Беларусі ў 1920 – 1930-я гг. займаецца С.А. Пасталоўскі [71–73]. У яго працах характарызуецца стан стараверскага грамадства ў гэты перыяд, разглядаецца ўплыў на яе мерапрыемстваў савецкай улады. Вялікі аб'ём матэрыялаў, выкарыстаных у працах даследчыка, датычыцца старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі.

Вывучэннем этнічных груп Паўднёва-Усходняй Беларусі, у тым ліку і старавераў, займаюцца А.Д. Лебедзеў, В.П. Пічукоў, Р.М. Рагінскі, В.У. Друзянок. Вынікі іх даследаванняў увасобіліся ў шэрагу артыкулаў і зборнікаў матэрыялаў. Сярод накірункаў даследаванняў гомельскіх навукоўцаў важным з'яўляецца вывучэнне гісторыі стараверства рэгіёна ў савецкі перыяд. Пытанням узаемадзеяння старавераў з савецкай уладай прысвечаны шэраг прац А.Д. Лебедзева [74–76], В.У. Друзянок [76–77], Р.М. Рагінскага [78–80]. Важнае значэнне маюць выдадзеныя гомельскімі даследчыкамі зборнікі архіўных матэрыялаў па гісторыі стараверства ў рэгіёне. Першы зборнік «Конфессии на Гомельщине (20–30-е годы XX в.)» быў апублікаваны ў 2013 г. Ён змяшчае і матэрыялы па старaверах [81, с. 285–307]. Ва ўступнай главе, аўтарамі якой з'яўляюцца А.Д. Лебедзеў і В.П. Пічукоў, змешчана гістарычная даведка аб старaверах Гомельшчыны [81, с. 31–35]. Наступнае выданне было цалкам прысвечана стараверскаму насельніцтву рэгіёна. У 2017 г. быў апублікаваны зборнік дакументаў і матэрыялаў «Старообрядцы на Гомельщине (1918–1991 гг.)» [82]. Выданне ўтрымлівае 212 дакументаў, галоўным чынам з фондаў Дзяржаўнага архіва Гомельскай вобласці. Зборнік з'яўляецца каштоўнай крыніцай для даследавання гісторыі, сацыяльна-эканамічных і дэмаграфічных працэсаў, культурных традыцый старавераў Гомельшчыны. Выданне суправаджаецца ўступным артыкулам (аўтары – А.Д. Лебедзеў і В.П. Пічукоў), у якім разглядаецца прававое становішча гэтай этнаканфесійнай групы ў XX ст. [82, с. 6–18].

Па гісторыі старавераў рэгіёна ў 2000-я гг. быў апублікаваны шэраг прац, аўтары якіх звярталіся да гэтых пытанняў у сувязі з даследаваннем іншай праблематыкі. Так, агульная характарыстыка гістарычнага развіцця старавераў Веткі прадстаўлена ў артыкуле Ю.Г. Болатавай «Стараабраднікі Беларускага Падзвіння і Падняпроўя: гісторыя і сучаснасць» [83]. Праца не вылучаецца навізной, паколькі абапіраецца на ўжо апублікаваныя раней высновы іншых аўтараў. Статыстычная характарыстыка старавераў Бабруйскай вобласці ў 1940–1950-х гг. зроблена І.М. Мароз [84]. Рэгіянальную структуру стараверскай царквы ў рэгіёне ў 2000-я гг. разгледзеў В.У. Старасценка [85]. Асобныя аспекты гістарычнага развіцця стараверскай супольнасці рэгіёна былі закрануты таксама ў сувязі з абагульняючымі даследаваннямі этнічных груп Беларусі [86–90]. Матэрыялы аб старaверах Гомельскага і Кіраўскага раёнаў былі апублікаваныя ў гісторыка-дакументальных кнігах «Памяць», прысвечаных гэтым раёнам [91–92].

Даследаваннем гісторыі старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі займаюцца і замежныя вучоныя. Значнае месца ў вывучэнні старавераў беларуска-расійска-ўкраінскага памежжа належыць расійскай даследчыцы М.В. Качэргінай. У манаграфіі «Стародубье и Ветка в истории русского старообрядчества (1760 – 1920 гг.): демографическое развитие старообрядческих общин, предпринимательство, духовная жизнь, культура» (2011) [6] разгледжаны пытанні развіцця стараверскіх абшчын рэгіёна ў другой палове XVIII – першых дзесяцігоддзях XX ст. У працы дадзена характарыстыка прававому становішчу старавераў, прыведзены статыстычныя даныя, прааналізаваны ўзровень прамысловага і сельскагаспадарчага развіцця ў згаданы перыяд, коратка ахарактарызаваны жыллё і планіроўка паселішчаў, разгледжаны стан стараверскага мастацтва (іканапісных традыцый, меднай пластыкі, вышыўкі). Асобна ў працы прааналізаваныя змены ў стараверскім грамадстве пасля ўсталявання савецкай улады. Пытанне аднаўлення рэлігійнага жыцця ў старавераў рэгіёна ў 1940-я гг. разгледжаны ў артыкуле М.В. Качэргінай і В.В. Дзюбана «Старообрядческие общины Стародубья и Ветки в 1940-х гг.: трудный путь возрождения» [93]. Уплыў грамадска-палітычных фактараў на развіццё стараверскіх абшчын рэгіёна прааналізаваны ў артыкуле М.В. Качэргінай «Старообрядческие общины пограничных территорий России, Украины и Беларуси: история и современность» [94]. А ў працы «Проблемы сохранения культурного наследия русского старообрядчества пограничных территорий России, Украины и Беларуси, подвергшихся радиоактивному загрязнению» [95] асветлены змены ў жыцці стараверскай супольнасці беларуска-расійска-ўкраінскага памежжа пасля аварыі на ЧАЭС.

Некаторыя пытанні гісторыі стараверства ў рэгіёне разглядалі польскія даследчыкі. Так, С. Пастушэўскі (S. Pastuszewski) вылучыў накірункі міграцыі старавераў на беларускія землі, выявіў рэгіёны іх кампактнага пражывання, у тым ліку і на тэрыторыі Паўднёва-Усходняй Беларусі. Даследчык асобна спыніўся на гісторыі пасялення рускіх старавераў у Ветцы, разгледзеў працэс станаўлення мястэчка як важнага цэнтра стараверства ў рэгіёне. У працы коратка разгледжана становішча старавераў Беларусі ў савецкі і сучасны перыяды [96]. Артыкул носіць пераважна абагульняючы характар і змяшчае мала новых матэрыялаў, паколькі аўтар выкарыстаў раней апублікаваныя крыніцы і даследаванні. Яшчэ адзін даследчык С. Аношка (S. Anoszko) разгледзеў гісторыю пасялення старавераў на беларускіх землях у другой палове XVII – XVIII ст., у тым ліку і на паўднёва-ўсходняй яе частцы, ахарактарызаваў іх становішча ў гэты час [97]. Праца таксама не вылучаецца навізной, паколькі ў ёй выкарыстаны пераважна апублікаваныя крыніцы і вынікі раней праведзеных даследаванняў.

Заключэнне. Такім чынам, на аснове аналізу даследаванняў, прысвечаных гісторыі і культуры рускіх старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі, прыходзім да наступных высноў.

За перыяд з сярэдзіны XVIII ст. да нашага часу быў апублікаваны значны аб'ём прац. У гістарыяграфіі па дадзенай праблематыцы вылучаюцца тры этапы. Першы з іх ахоплівае перыяд з сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XX ст. Ён характарызуецца публікацыяй шэрагу прац, якія пераважна датычыліся гісторыі Веткі і яе ваколіц. Іх аўтарамі былі ў асноўным прадстаўнікі афіцыйнай улады і праваслаўнай царквы, што прадвызначыла характар гэтых прац. Аднак у канцы XIX – пачатку XX ст. было выдадзена некалькі даследаванняў, якія змяшчаюць важныя гістарычныя і этнаграфічныя матэрыялы. Другі этап датычыцца савецкай гістарыяграфіі і займае прамежак 1920 – 1980-я гг. Міжваенны перыяд не вылучаецца вялікім аб'ёмам публікацый. За гэты час было надрукавана ўсяго некалькі краязнаўчых артыкулаў і абагульняючае даследаванне М.М. Нікольскага. Больш плённым быў пасляваенны перыяд. У гэты час актывізуюцца лінгвістычныя і археаграфічныя даследаванні старавераў рэгіёна. Сучасны этап (1990 – 2000-я гг.) характарызуецца ўзрастаннем цікавасці да старавераў Паўднёва-Усходняй Беларусі. У выніку гэта ўвасобілася ў выданні значнага аб'ёму даследаванняў гістарычнага, этналагічнага і мастацтвазнаўчага профілю. Аднак пры гэтым неабходна канстатаваць, што нягледзячы на даволі значны аб'ём праведзеных работ, да нашага часу не распрацаваным застаўся шэраг важных пытанняў. Так, даволі фрагментарна (за выключэннем Веткі і яе ваколіц) даследаваны працэсы рассялення старавераў у Паўднёва-Усходняй Беларусі, не прасочаны іх дэмаграфічныя працэсы ў XIX – пачатку XXI ст. Павярхоўна вывучаны асаблівасці традыцыйнай культуры стараверскага насельніцтва. Не даследаваны этнакультурныя працэсы ў старавераў рэгіёна ў XX – пачатку XXI ст.

ЛІТАРАТУРА

1. Аўсейчык, У.Я. Гісторыя вывучэння старавераў Паўночнай Беларусі / У.Я. Аўсейчык // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А, Гуманитарные науки. – 2020. – № 1. – С. 18–32.
2. Гарбацкі, А.А. Стараабраднiцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX стст. / А.А. Гарбацкі. – Брэст : БрДУ, 1999. – 202 с.
3. Горбацкий, А.А. Старообрядчество на белорусских землях / А.А. Горбацкий. – Брест : БрГУ, 2004. – 305 с.
4. Гарбацкі, А.А. Вывучэнне гісторыі стараабраднiцтва на Беларусі / А.А. Гарбацкі // Весн. Брэсц. ун-та. – 2000. – № 3. – С. 39–43.
5. Гарбацкі, А.А. Гісторыя стараабраднiцтва: вынікі крыніцазнаўчага вывучэння : у 3 ч. / А.А. Гарбацкі // Весн. Брэсц. ун-та. – Ч. 1. – 2007. – № 2. – С. 3–10; Ч. 2. – 2007. – № 3. – С. 3–9; Ч. 3. – 2009. – № 1(36). – С. 5–13.
6. Кочергина, М.В. Стародубье и Ветка в истории русского старообрядчества (1760 – 1920 гг.): демографическое развитие старообрядческих общин, предпринимательство, духовная жизнь, культура / М.В. Кочергина. – Брянск : Ладомир, 2011. – 451 с.
7. Латышев, К.А. Постсоветская белорусская историография истории старообрядчества на территории БССР (1922 – 1929 гг.) / К.А. Латышев // Романовские чтения – 14 : сб. ст. Междунар. науч. конф., Могилев, 28–29 нояб. 2019 г. / под общ. ред. Я.Г. Риера. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2020. – С. 50–51.
8. Цмыг, А.С. Старообрядчество в Беларуси и странах ближнего зарубежья: этапы исследования и методологические подходы / А. С. Цмыг // Весн. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. Гуманітарныя навук. – 2020. – Т. 65, № 1. – С. 25–34.
9. Алексеев (Стародубский), И. История о бегствующем священстве: страница истории старообрядческой Ветки / И. Алексеев (Стародубский). – М. : Археодоксія, 2005. – 107 с.
10. Ионнов, А. Полное историческое известие о древних стригольниках и новых раскольниках, так называемых старообрядцах, о их учении, делах и разгласиях, собранное из потаенных старообрядческих преданий, записок и писем… : в 4 ч. / А. Ионнов. – изд. 5-е, В.А. Перскова. – СПб. : Тип. Я. Ионсона, 1855. – Ч. 3. – 46 с.
11. Без-Корнилович, М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с присовокуплением и других сведений к ней же относящихся / М.О. Без-Корнилович. – СПб. : Тип. III Отд. Собст. Е.И.В. Канцелярии, 1855. – 355 с.
12. (Булгаков), Макарий. История русского раскола, известного под именем старообрядства / Макарий (Булгаков). – СПб. : Тип. Королева и комп., 1855. – 367, VIII с.
13. Щапов, А.П. Русский раскол старообрядчества, рассматриваемый в связи с внутренним состоянием русской церкви и гражданственности в XVII и первой половине XVIII: опыт исторического исследования о причинах происхождения и распространения русского раскола / А.П. Щапов. – Изд. 2-е, без перемен. – Казань : Изд. И. Дубровина, 1859. – [4], 547, [2] с.
14. Мельников, П.И. Исторические очерки поповщины / П.И. Мельников. – М. : в университ. тип. (Катков и К°), 1864. – Ч. 1. – 283 с.
15. Вескинский, А. Раскол в западно-русском крае / А. Вескинский // Вестн. Зап. России. Ист.-лит. журн., издаваемый К. Говорским. – Вильна : Тип. А. Сыркина, 1865 (май). – Т. III. – С. 286–303.
16. Живописная Россия. Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении: Литовское и Белорусское Полесье: Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. – Минск : БелЭн., 1993. – 550 с.
17. Дембовецкий, А.С. Опыт описания Могилевской губернии в историческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях / А.С. Дембовецкий : в 3 кн. – Могилев : Тип. Губ. правления, 1882. – Кн. 1. – 25, 782 с.

18. Лилеев, М.И. Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII – XVIII вв. / М.И. Лилеев. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895. – Вып. 1. – 596 с.
19. Лилеев, М.И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии / М.И. Лилеев. – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1880. – 215 с.
20. Лилеев, М.И. Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII – XVIII вв. / М.И. Лилеев. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. – 278, V с.
21. Романов, Е.Р. Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Киев : Тип. С.В. Кульженко, 1885. – Т. 1. – Вып. 1–2 : Песни, пословицы, загадки. – 468 с.
22. Романов, Е.Р. Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Витебск : Типо-лит. Г.А. Малкина, 1891. – Вып. 5: Заговоры, апокрифы и духовные стихи. – 450 с.
23. Романов, Е.Р. Из старообрядческой литературы / Е.Р. Романов // Могилевская старина. – Могилев : Тип. Губ. правл., 1901. – Вып. II. – С. 79–86.
24. Горючко, П. Материалы для истории раскола старообрядчества в Могилевской губернии конца XVIII-го – и начала XIX столетий / П. Горючко // Могилевская старина. – Могилев : Тип. Губ. правл., 1903. – Вып. III. – С. 25–32.
25. Абрамов, И.С. Старообрядцы на Ветке: (Этногр. очерк) / И.С. Абрамов. – СПб. : Тип. М.П.С. (т-во И.Н. Кушнерев и К°), 1907. – 34 с.
26. Виноградов, Л. Гомель. Его прошлое и настоящее 1142 – 1900 г. / Л. Виноградов. – М. : Тип. Н.Н. Шарапова, 1900. – 48 с.
27. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. – СПб. : Изд. А.Ф. Девриена, 1905. – Т. 9.: Верхнее Поднепровье и Белоруссия / Сост.: В.П. Семенов [и др.]. – VIII, 620 с.
28. Саламыкін, М.І. Дарожныя нататкі. Веткаўскі раён, Гомельшчына / М.І. Саламыкін. – Наш край. – 1929. – № 6–7. – С. 58–65.
29. Кармянскі, Ю. 30 дзён на дынамічным перапісу. (Чачэрскі раён) / Ю. Кармянскі // Наш край. – 1930. – № 3. – С. 43–50.
30. Никольский, Н.М. История русской церкви / Н.М. Никольский. – М. : Политиздат, 1985. – 448 с.
31. Манаенкова, А.Ф. Язык Ветки : дис. … д-ра. филол. наук : в 2 т. / А.Ф. Манаенкова ; Белорус. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Минск, 1974. – Т. 1. – 366 л.
32. Манаенкова, А.Ф. Лексика русских говоров Белоруссии / А.Ф. Манаенкова. – Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1973. – 184 с.
33. Манаенкова, А.Ф. Русско-белорусские языковые отношения (На материале русских говоров Ветки) / А.Ф. Манаенкова. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 168 с.
34. Манаенкова, А.Ф. Словарь русских говоров Белоруссии: Ветковский и Добрушский районы Гомельской области / А.Ф. Манаенкова. – Минск : Университетское, 1989. – 231 с.
35. Акуленко, Е.А. Белорусское воздействие на островные русские говоры (на материале наименований одежды в русских говорах Жлобинского района Гомельской области) : автореф. дис. … канд. филол. наук / Е.А. Акуленко; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1996. – 16 с.
36. Итоги и перспективы организации комплексных археографических исследований МГУ / Е.А. Агеева [и др.] // Археографический ежегодник. – 1987. – С. 170–177.
37. Кобяк, Н.А. Филологические задачи в рамках комплексных исследований района старообрядческих слобод Брянщины и Гомельщины / Н.А.Кобяк, О.В. Кукушкина // Из истории фондов научной библиотеки Московского университета. – М. : МГУ, 1978. – С. 120–129.
38. Богомолова, М.В. Описание певческих рукописей XVII – XX вв. Ветковско-Стародубского собрания МГУ / М.В. Богомолова, Н.А. Кобяк // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (по материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.). – М. : МГУ, 1982. – С. 162–227.
39. Гусева, Э.К. Старообрядческое искусство на Брянщине и Гомельщине / Э.К. Гусева // Из истории фондов научной библиотеки Московского университета. – М. : МГУ, 1978. – С.130–135.
40. Гусева, Э.К. Памятники старообрядческой живописи конца XVIII – XIX вв. / Э.К. Гусева // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (по материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.). – М. : МГУ, 1982. – С. 151–161.
41. Сморгунова, Е.М. Лигвистические проблемы в археографических исследованиях (языковые особенности русского старообрядческого говора) / Е.М. Сморгунова // Русские письменные и устные традиции и духовная культура. – М. : МГУ, 1982. –С. 72–90.
42. Игошев, Л.А. К вопросу о значении традиций древнерусского певческого исскуства (по материалам археографического обследования ветковско-стародубских слобод) / Л.А. Игошев // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (по материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.). – М. : МГУ, 1982. – С. 228–246.
43. Никитина, С.Е. Устная традиция в народной культуре русского населения / С.Е. Никитина // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (по материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.). – М. : МГУ, 1982. – С. 91–126.
44. Никитина, С.Е. О взаимоотношении устных и письменных форм в народной культуре (на материале полевых исследований старообрядцев) / С.Е. Никитина // Славянский и балканский фольклор: Реконструкция древней славянской духовной культуры: Источники и методы / Отв. ред. Н.И. Толстой ; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1989. – С. 149–161.

45. Никитина, С.Е. Устная народная культура и языковое сознание / С.Е. Никитина. – М. : Наука, 1993. – 187 с.
46. Церашковіч, П.У. Стараверы / П.У. Церашковіч // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 475.
47. Сахута, Я.М. Веткаўская разьба / Я.М. Сахута // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – С. 108.
48. Нячаева, Г.Р. Веткаўскі дзяржаўны музей народнай творчасці / Г.Р. Нячаева // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 108.
49. Короткая, Т.П. Старообрядчество в Беларуси / Т.П. Короткая, Е.С. Прокошина, А.А. Чудникова. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 115 с.
50. Бейлькін, Х. Веткаўскія раскольнікі / Х. Бейлькін // Беларуская мінуўшчына. – 1995. – № 2. – С.44–47.
51. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / В.В. Грыгор’ева [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 1998. – 340 с.
52. Старообрядчество как историко-культурный феномен : материалы междунар. науч.-практ. конф., Гомель, 27–28 февр. 2003 г. / Гомель. гос. ун-т; редкол.: О.Г. Ященко (гл.ред.) [и др.]. – Гомель: ГГУ, 2003. – 312 с.
53. Хурсан, Т.І. Асаблівасці сямейных традыцый стараабраднікаў Усходняй Беларусі / Т.І. Хурсан // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2008. – Вып. 4. – С. 429–435.
54. Хурсан, Т.І. Вясельны абрад стараабраднікаў Беларускага Падняпроўя / Т.І. Хурсан // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск. – 2016. – Вып. 21. – С. 276–282.
55. Хурсан, Т.І. Рэлігійная культура стараабраднікаў Усходняй Беларусі / Т.І. Хурсан // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2008. – Вып. 4. – С. 435–441.
56. Хурсан, Т.І. Рэлігійная дзейнасць стараабраднікаў Усходняй Беларусі ў XX стагоддзі / Т.І. Хурсан // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця : зб. навук. арт. / Гомель. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ, 2013. – С. 221–229.
57. Хурсан, Т.І. Рассяленне і заняткі стараабраднікаў на тэрыторыі Усходняй Беларусі / Т.І. Хурсан // Беларускі гістарычны часопіс. – 2008. – № 9. – С. 18–25.
58. Хурсан, Т.І. Асаблівасці традыцыйнай матэрыяльнай культуры стараабраднікаў Беларускага Падняпроўя / Т.І. Хурсан // Научные труды Республиканского института высшей школы. – 2014. – Вып. 14. : в 2 ч. – Ч. 1. – С. 322–329.
59. Хурсан, Т.І. Стараабраднікі Беларусі: мінулае і сучаснасць / Т. І. Хурсан. – Мінск : Беларус. навука, 2020. – 175 с.
60. Касперович, Г.И. Русские / Г.И. Касперович // Кто живет в Беларуси / А.В. Гурко [и др.] ; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск : Беларус. навука, 2012. – С. 204–269.
61. Касперович, Г.И. Хозяйственные занятия русских в Беларуси / Г.И. Касперович // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – Мінск, 2007. – Вып. 3. : у 2 ч. – Ч. 2. – С. 116–121.
62. Лабачэўская, В.А. Вандраванне ўзору (аб паходжанні аднаго арнаментальнага матыву ў старадарожскіх пераборных ручніках) / В.А. Лабачэўская // Аўтэнтычны фальклор: праблемы вывучэння, захавання, перайманне : зб. навук. прац удзельнікаў IV Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 29–30 крас. 2010 г. / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтва ; рэдкал.: М.А. Мажэйка (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 46–49.
63. Лобачевская, О.А. Белорусский народный текстиль: традиции и художественные новации в XX веке : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения : 17.00.09 / О.А. Лобачевская ; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск, 2014. – 50 с.
64. Лявонцьева, С.І. Мастацкае афармленне веткаўскіх рукапісных кніг XVIII стагоддзя / С.І. Лявонцьева // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № 4. – С. 22–31.
65. Лявонцьева, С.І. Мастацкае афармленне веткаўскіх рукапісных кніг XIX – пачатку XX стагоддзя / С.І. Лявонцьева // Беларускі гістарычны часопіс. – 2008. – № 9. – С. 26–35.
66. Лявонцьева, С.І. Мастацтва рукапіснай кнігі Веткі і народная творчасць / С.І. Лявонцьева // Беларускі гістарычны часопіс. – 2009. – № 2. – С. 15–20.
67. Леонтьева, С.И. Ветковская рукописная книга и старопечатные издания / С.И. Леонтьева // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час : зб. навук. арт. – Гомель : ГДУ імя Ф.Скарыны, 2006. – С. 98–103.
68. Леонтьева, С.И. Ветковские старообрядческие рукописи. Диалог книги и человека / С.И. Леонтьева // Старообрядчество. История. Культура. Современность : материалы Междунар. науч. конф., Москва, 24-25 апр. 1996 г. / Под ред. О.П. Ершова, В.И. Осипова, Е.И. Соколовой : тез. докл. – М., 1996. – С. 155–158.
69. Нечаева, Г.Г. Ветковская икона / Г.Г. Нечаева. – Минск : Четыре четверти, 2002. – 268 с.
70. Ветка. История старообрядчества / Сост. В.Ф. Николайчук ; авт. текста: Г.Г. Нечаева, С.И. Леонтьева. – Минск : БелЭН, 2017. – 240 с.
71. Пасталоўскі, С.А. Паўсядзённае жыццё старавераў у Беларусі ў 1920 – 1930-я гады / С.А. Пасталоўскі // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – 2007. – № 4. – С. 51–56.
72. Пасталоўскі, С.А. Рэлігійнае жыццё стараверскага насельніцтва ў БССР у 1920-я гг. / С. А. Пасталоўскі // Молодежь в науке – 2007: прил. к журналу "Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі": [материалы международной научной конференции молодых ученых, Минск, 23–26 окт. 2007 г.] : в 4 ч. – Минск, 2008. – Ч. 2 : Серия гуманитарных наук. – С. 227–230.

73. Посталовский, С.А. Русские национальные советы в БССР в 1920 – 1930-е гг.: к вопросу о колличественной динамике / С.А. Посталовский // Весці Нац. акад. навук Беларусі. – 2006. – № 5. – Ч. 1. – С. 91–93.
74. Лебедев, А.Д. Советские органы власти и старообрядческое население Гомельщины (вторая половина 1940-х – 1960-е гг.) / А.Д. Лебедев // Изв. Гомель. гос. ун-та им. Ф. Скорины. Гуманитарные науки: история, филология, философия. – 2015. – № 4 (91). – С. 49–52.
75. Лебедев, А.Д. Старообрядческое население Гомельщины в середине 1940-х – середине 1960-х гг. (по материалам уполномоченного по делам религиозных культов) / А.Д. Лебедев // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск : БДУ, 2015. – Вып. 10. – С. 39–45.
76. Друзенок, О.В. Восстановление деятельности старообрядческих общин на Гомельщине во второй половине 40-х годов – первой половине 60-х годов XX века / О.В. Друзенок, А.Д. Лебедев // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё : зб. навук. арт. / Мін-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гомель. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2015. – С. 180–185.
77. Друзенок, О.В. Общины старообрядцев-беспоповцев на Гомельщине во второй половине 40-х – начале 60-х гг. XX в. / О. В. Друзенок // Православие в общественной жизни: традиция и современность : сб. науч. ст. / Мин-во образования Респ. Беларусь, Гомель. гос. ун-т им. Ф. Скорины, Гомель. епархия Белорус. Правосл. Церкви. – Гомель, 2016. – Вып. 2. – С. 77–81.
78. Рогинский, Р.М. Старообрядческие общины Гомельщины в условиях конфессиональной политики Н.С. Хрущева / Р.М. Рогинский // Научный потенциал молодежи – будущему Беларуси : материалы V Междунар. молодеж. науч.-практ. конф., Пинск, 31 марта 2011 г. / Полес. гос. ун-т, Нац. банк Респ. Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. : в 4 ч. – Пинск : ПолесГУ, 2011. – Ч. 2. – С. 256–258.
79. Рогинский, Р.М. Конфессиональная политика Советской власти в отношении старообрядцев Гомельщины в 1920-е годы / Р.М. Рогинский // Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы : материалы VIII междунар. науч. конф., Гомель, 23–24 мая 2013 г. / Гомел. гос. техн. ун-т ; под общ. ред. В.В. Кириенко. – Гомель, 2013. – С. 246–248.
80. Рогинский, Р.М. Закрытие старообрядческих храмов и молелен на Гомельщине, как фактор конфессиональной политики И.В. Сталина в предвоенный и послевоенный период / Р.М. Рогинский // Религия и общество – 9 : сб. науч. ст. / под общ. ред. В.В. Старостенко, О.В. Дьяченко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2015. – С. 27–29.
81. Конфессии на Гомельщине (20 – 30-е годы XX в.): документы и материалы / Под ред. В.П. Пичукова. – Минск : НАРБ, 2013. – 387 с.
82. Старообрядцы на Гомельщине (1918 – 1991 годы). Документы и материалы. / Сост.: З.А. Александрович, [и др.] ; под. ред. В.П. Пичукова. – Минск : А.Н. Янушкевич, 2017. – 411 с.
83. Болатава, Ю.Г. Стараабраднікі Беларускага Падзвіння і Падняпроўя: гісторыя і сучаснасць / Ю.Г. Болатава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2008. – № 9. – С. 10–17.
84. Мароз, І.М. Стараабраднiцтва Бабруйскай вобласці (1944 – 1954 гг.) / І.М. Мароз // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 2, Гісторыя. Эканоміка. Права. – 2014. – № 2. – С. 86–90.
85. Старостенко, В.В. Региональная структура старообрядчества в восточной Беларуси в 2000-х гг.: особенности и динамика развития / В.В. Старостенко // Религия и общество – 13 : сб. науч. ст. / под общ. ред. В.В. Старостенко, О.В. Дьяченко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2019. – С. 141–146.
86. Линкевич, В.Н. Межконфессиональные отношения в Беларуси во II пол. XIX – нач. XX в. : авторефер. дис. … канд. ист. наук / В.Н. Линкевич ; Ин-т истории АН Беларуси. – Минск, 2004. – 21 с.
87. Антропаў, М. Этнаканфесійныя стэрэатыпы ў беларускай вёсцы (канец XX – пачатак XXI ст.). / М. Антропаў, А. Боганева, Т. Валодзіна // Беларускі гістарычны агляд. – 2007. – Т. 14. – С. 141–178.
88. Табунов, В.В. Политика российского правительства в отношении христианских конфессий в Беларуси (1895–1907) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В.В. Табунов ; Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. – Минск, 2008. – 22 с.
89. Захаркевич, С.А. Этнические меньшинства на территории Беларуси в XIV–XVIII веках: стратегии культурной адаптации : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.07 / С.А. Захаркевич ; Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы, НАН Беларуси. – Минск, 2010. – 17, [1] с.
90. Пушкін, І.А. Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць нацыянальных меншасцей у Беларускай ССР (1919–1991) / І.А. Пушкін. – Магілёў : МДУ, 2018. – 423 с.
91. Аўдзеева, В.І. Стараверы-велікарусы на Кіраўшчыне / В.І. Аўдзеева // Памяць: Кіраўскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і раенаў Беларусі / рэдкал.: В.І. Аўдзеева [і інш.] – Мінск, 1997. – С. 97–101.
92. Халюшкаў, М.М. Стараверскія слабоды, скіты і манастыры / М.М. Халюшкаў // Памяць: Гомельскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і раенаў Беларусі : у 2 кн. / рэдкал.: Г.К. Кісялёў [і інш.] – Мінск, 1998. – Кн. 1. – С. 55–56.
93. Дзюбан, В.В. Старообрядческие общины Стародубья и Ветки в 1940-х гг.: трудный путь возрождения / В.В. Дзюбан, М.В.Кочергина // Вестн. Костром. гос. ун-та. – 2016. – № 6. – С. 27–31.
94. Кочергина, М.В. Старообрядческие общины пограничных территорий России, Украины и Беларуси: история и современность / М.В. Кочергина // Ученые записки. Электрон. науч. журн. Курс. гос. ун-та. – 2017. – № 2 (42). – С. 14–20.
95. Дзюбан, В.В. Проблемы сохранения культурного наследия русского старообрядчества пограничных территорий России, Украины и Беларуси, подвергшихся радиоактивному загрязнению / В.В. Дзюбан, М.В. Кочергина // Берегиня 777. Сова: Общество. Политика. Экономика. – 2017. – № 1 (32). – С. 155–163.

96. Pastuszewski, S. Staroobrzędowcy na ziemiach białoruskich / S. Pastuszewski // Roczniki Bialskopodlaski. – 2015. – T. XXIII. – S. 159–207.
97. Anoszko, S. Staroobrzędowcy na białoruskich ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII-XVIII stuleciu / S. Anoszko // NURT SVD: półrocznik misjologiczno-religioznawczy. – 2020. – Z. 1. – S. 93–111.

Паступіў 19.11.2020

OLD BELIEVERS OF SOUTHEASTERN BELARUS: HISTORIOGRAPHY AND CURRENT RESEARCH STATUS

U. AUSEICHYK

Consideration of historiography and the current state of research into the history and culture of the Old Believers in south-eastern Belarus. Three main stages in the historiography of this problem have been singled out: the middle of the XVII – beginning of the XX centuries; 1920–1980s; 1990–2000s. The methods of research have been characterised, the significance of the works has been disclosed, and their contribution to the study of the history and culture of Old Believers of the region has been determined. We come to the conclusion that, despite the considerable amount of research carried out, a number of important questions remain to be addressed. The processes of settlement of Old Believers on the territory of south-eastern Belarus have been studied rather fragmentarily, their demographic processes in the 19th – early 20th century have not been traced. The features of the traditional culture of the Old Believers have been studied very superficially. Ethno-cultural processes among Old Believers of the region in the 20th – early 21st centuries have not been studied.

Keywords: *historiography, Old Believers, ethnic groups, South-East Belarus, historical science, ethnology and ethnography of Belarus, folk culture.*